

KUR'AN BAĞLAMINDA İMÂN-RIZIK İLİŞKİSİ

A Wiew to Faith-Food (Rızık) Relation in Qur'an Context

Zülfikar DURMUŞ*

Özet

Günlük yaşamın en önemli boyutlarından biri *iktisat*ür. Yaşamın bu boyutu dinî literatürde genellikle "rızık" konusu olarak incelenir. İncelenen âyetlerde genelde iktisadi hayatın, özelde ise, rızık, iman-amel-âhlâk üçlüsüyle ilişki içinde olup-olmaması durumuna göre, dünyevî hayatın daha huzurlu veya tam tersi sıkıntılı bir hayat şeklinde olacağı Kur'an pasajlarında ifadesini bulmaktadır. Yine çeşitli âyetlerde rızık vermede fail konumunda hep "Allah" vardır: İnsanları zengin-fakir yapan, rızıkları daraltan-genişleten, taksim eden vs.

Bu husus tamamen Kur'an'ın ifade özelliğinden yani, onun Allah-merkezli (theosentric) oluşundan kaynaklanmaktadır. Allah'ın insanı rızıklandırması, öz itibarıyla insanın yeryüzünde yaşamını sağlayacak olan bütün rızıkları orada yaratması, hazırlamasıdır. Allah'ın insanların rızıklarını "genişletmesi", "daraltması" veya "taksim etmesi" ifadelerini Kur'an bütünlüğü ve ifade özellikleri çerçevesinde anlamaya çalışılırsa, bunların insanlığın evrendeki rızıkları, doğuştan getirdikleri veya sonradan elde ettikleri güç ve yeteneklerle ele geçirme sürecini ifade ettiği görülür. İnsanları bu kapasitelerde yaratan ise Allah'tır. Kısaca, Allah'ın kullarına rızık vermesindeki yasa, kendi seçimleriyle sınırlı sebepler sayesinde rızık kullara ulaşması, Allah'ın, o sebepleri rızık kazanmaya götürücü vesile ve o sebepleri onlara kolaylaştırması, çalışmak suretiyle onları rızık kazanmaya çağırması ve hatta bunu emretmesidir.

Anahtar Kelimeler

Rızık, iktisat, insan, çaba/emek, iman, ahlak, inkar (nankörlük), Kur'an'ın ifade biçimi,

"İnsan için çalıştığının karşılığında başka bir şey yoktur."
(53. Necm 39)

Giriş

İnsan hayatının bütün alanlarıyla ilgilenen Kur'an'ın en önemli özelliklerinden biri, getirdiği esas ve ilkelerin geldiği zamandan beri insanlığın temel ihtiyaçlarıyla uyum içinde olmasıdır. Sözelimi inanç açısından yaklaşıldığında o, insanın ruhi bağlılık ve itaat arzusuna en güzel şekilde cevap vermiştir. Dolayısıyla Kur'an, insanın bir yandan sahih imân ve kulluğun şuuruna vararak gerçek kimlik ve kişiliğini bulmasına katkı sağlarken, diğer taraftan da yanlış, temelsiz ve uydurma inanç sapmalarından

Abstract

Economics is one of the utmost aspects of the daily life. This aspect of the life is generally studied as the 'food' subject in religious literature. Whether the worldly life will be more peaceful or contrarily troubled is mentioned in Qur'an passages with regard and respect to the existence or lackness of relation of the economic life -in general-, and of food (rızık) -in specific case- with faith-practice-morals triangle. Moreover, in most verses, there is always Allah in position of giving food for everything, who makes people rich or poor, diminishes and expands and distributes the food .

This case sources from just Qur'an's characteristic of expression, i.e, from its being theosentric. Allah's feeding of man means, in fact, His preparation and creation of all necessities and requirements for man to survive in the world. If the terms 'God's 'expansion', 'diminishment' or 'distribution' of food' are studied in context of Qur'an, it can be seen that these express the process of capturing/gaining the food in the Cosmos by means of innate or acquired power and skills. It is Allah who created man at certain capacities. In short, the rule of Allah in giving food is arrival of food by means which man choose on his own, and that Allah facilitates these means to become opportunity to reach food, and calls, even orders, for earning food.

Key Words

Food, economics, human, effort, faith, denial (ungratefulness), the expression form of Qur'an, peaceful life, troubled life.

kurtulmasını istemektedir. Bu çerçevede, bilhassa âhiret inancı, dünya hayatına bambaşka bir boyut kazandırarak insanın, gündelik bir işine bile son derece derin ve etkili bir ahlâkî boyut, insanî sorumluluk, metafizik bir kıvam eklemiştir.¹

Günlük yaşamın en önemli boyutlarından biri de *iktisat*ür. Yaşamın bu boyutu dinî literatürde genellikle "rızık" konusu olarak incelenir. İlerde de görüleceği üzere, genelde iktisadi hayatın, özelde ise, rızık, imân-amel-âhlâk üçlüsüyle ilişki içinde olup-olmaması durumuna göre, dünyevî hayatın daha huzurlu (*hayâten tayyibeten*) veya tam tersi sıkıntılı bir hayat (*maişeten danken*) şeklinde olacağı Kur'an

* Yrd.Doç.Dr., İnönü Ün.v., İlahiyat Fak., zdurmus@inonu.edu.tr

¹ Kılıç, Sadık, *Kur'an: Dildeki Sonsuz Mucize*, İstanbul 2003, s. 77-78.

pasajlarında ifadesini bulmaktadır.

Kur'an, her konuda imân-eylem ilişkisi üzerinde yoğun olarak durduğu gibi, *rızık* konusunda da inancı ön plana çıkarmaktadır. İnancı ön plana çıkarılması, ahlâkî bakımdan önceliği inanca vermesinin bir sonucudur. Kısaca, Kur'an'ın iktisadî hayata ilgisi, onun imân ve ahlâk boyutu açısından dır.

Rızık konusu, İslâm düşüncesinin sacayaklarından olan *Tasavvuf* ve *Kelâm* disiplinlerinde yoğun olarak tartışılmaktadır. Tasavvuf disiplininde daha ziyade *zühd* ve *tevekkül* konusunda gündeme getirilirken, Kelâm disiplininde ise, *kaza* ve *kader* konusu ile ilişkilendirilerek ele alınıp tartışılmaktadır. Ancak biz, konumuz ve konumuzun itibarıyla konuyu Kur'an bağlamında ele alacağımız için bu tasavvufî ve kelâmî tartışmalara girmeyeceğimizi belirtmek isteriz.

Bu çalışmamızda, iktisadî hayatın en önemli kavramlarından biri olan "*rızık*" kavramını merkeze alarak incelemeye çalışacağız. Bu çerçevede *rızık* Kur'an perspektifinden genel bir bakış yaptıktan sonra, "*rızık-imân*" ve "*rızık-helak*" ilişkisi üzerinde yoğunlaşacağımızı belirterek, genel anlamda imânın rızık artmasına veya inkarın rızık azalmasına sebep olup olmadığını tartışacağız.

I. Kur'an Perspektifinden Rızık Genel Bir Bakış

Türkçe sözlüklerde, "azık, doygu, bağış, nasip, yenilen, içilen, faydalanılan şey" anlamlarına gelen rızık,² dinî bir terim olarak, Allah'ın canlılara yiyip içmek ve yararlanmak üzere sağladığı her türlü imkan demektir.³

Râgıb İsfahânî'ye (502/1108) göre rızık, Kur'an'da, hem dünyaya hem de âhirete yönelik olan bağış, nasip, gıda ve mideye ulaşan ve kendisiyle beslenen şey anlamlarını ihtiva etmektedir.⁴

İslâm sosyologu İbn Haldûn (808/1406)'un rızık anlayışı farklılık arz etmektedir: İnsanın çabası sonucunda elde ettiği kazançlar, şayet zaruret ve ihtiyaç kadar olursa, o kişi için bir *geçim* (*maîşet*) olur. Bu miktardan fazla olursa, *servet*/*sermaye* olur. Elde edilen gelirin ve biriktirilmiş malın faydası şayet belli bir insa-

na ait olup çıkarlarında ve ihtiyaçlarında harcamak suretiyle semeresi onun için meydana gelirse, buna da *rızık* denir.⁵ O bu tanımı "Malından sana ait olan sadece yiyip de tükettiğin, giyip de eskittiğin ve başkası için harcıyıp da (âhirete) gönderdiğindir."⁶ hadisine dayandırmaktadır. Buna göre *rızık*, bizzat kullanılan, faydalanılan, tüketilen ve başkası için harcanan maldır.

Rızık "bağış/ihsan" mânası, zamanla "Allah'ın bağışı, lütuf ve ihsanı" olarak dinî bir nitelik kazanmıştır. Bu anlamda *rızık*, "kendisinden faydalanılan veya canlılığın hayatta kalması ve gelişmesi için, Allah'ın canlıya verdiği şey" demektir. Verilen bir şeyin *rızık* olması için "mutlaka ona sahip olunması ve kendisinden yararlanılması şarttır." Bu bakımdan, kendisinden bizzat yararlanılmayan ve sahip olunmayan şeylere *rızık* denmez.⁷

*Rızık*la ilgili Kur'an'da en çok rastlanan hususlardan biri, *rızık* konusunun belirlenmeyip, genel bırakılmasıdır. Bu durum ise, yorumcuları rızıklandırmanın kapsamını genişletmeye sevk etmiştir. *Rızık* sözcüğü, çoğu zaman çağnştırdığı *maddî nîmet*ın yanında, Kur'an'da *manevî nîmet* olarak da zikredilmektedir. Örneğin kendisini yalanlayan kavmine karşı Hz. Şuayb'in: "*Ey kavmim! Eğer benim, Rabb'im tarafından (verilmiş) apaçık bir delilim varsa ve O bana tarafından güzel bir rızık vermişse buna ne dersiniz?*" (11. Hûd 88) âyetindeki *ve razaqanî minhü rızkan hasenen* (O bana tarafından güzel bir rızık vermişse) ifadesi "nübüvvet" yani peygamberlik olarak yorumlanmıştır.⁸

"...Kendilerine verdiğimiz rızıktan (başkaları için) harcarlar."⁹ ifadesinden *rızık* içine, insan için yararlı olan bütün maddî (gıda, mal, çocuk vb.) ve manevî (bilgi, erdem vb.) şeylerin girdiğini söyleyebiliriz.¹⁰ Nitekim Kur'an, "mal" ve "oğul/evlat"ı *maddî nîmetler* olarak nitelendirir.¹¹ Kur'an, insanlara verilen bu nimetlerin bir deneme aracı (*fitne*) olduğunun daima hatırla tutulması gerektiğini¹² ve

⁵ İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, II, 900.

⁶ Müslim, "Zühd", 3, 4; Tirmizî, "Zühd", 31; "Tefsîru Sûre 102", 1; Nesâî, "Vesâyâ", 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 368, 412; IV, 24, 26.

⁷ Elmahlî, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1982, I, 192; İbn Haldûn, II, 900; Ünal, Ali, *Kur'an'da Ternel Kavramlar*, İstanbul 1990, s. 483.

⁸ Bk: Zemaşerî, Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî-Tenzil*, y.y, ts., II, 420; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, İstanbul 1984, IV, 274.

⁹ 2. Bakara 3. Ayrıca bk: 2. Bakara 254; 8. Enfal 3; 13. Ra'd 22; 14. İbrahim 31; 22. Hac 35; 28. Kasas 54; 32. Secde 16; 35. Fâtr 29; 42. Şûrâ 38; 63. Münâfikûn 10 vb.

¹⁰ Bk: Elmahlî, I, 192; VII, 5231; Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, (trc. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İstanbul 1996, I, 4.

¹¹ 17. İsrâ 6; 23. Müminûn 55; 26. Şuarâ 133; 68. Kalem 14; 71. Nûh 12; 74. Müddessir 12-13.

¹² 8. Enfal 28.

² *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 1982, s. 672; Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1989, s. 838.

³ Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh*, Kahire 1982, IV, 1481; İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüga*, Beyrut 1991, II, 388; İsfahânî, Râgıb, *el-Müfredât li Garibi'l-Kur'an*, İstanbul, 1986, s. 272-273; İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, ts., X, 115; Firûzâbâdî, Meccüddîn Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, Beyrut 1994, s. 1144; Firûzâbâdî, *Besâiru Zevî't-Temyiz*, Beyrut, ts., III, 65; Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Musa el-Hüseynî, *el-Külliyât*, Beyrut 1993, s. 472; Cürçânî, Seyyid Şerif, *et-Ta'rifât*, Beyrut 1997, s. 80; Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ülûm*, Beyrut 1996, I, 858.

⁴ İsfahânî, s. 282-283. Krş: Ebu'l-Bekâ, s. 472.

inanınları, mallarının ve çocuklarının kendilerini Allah'ı anmaktan alıkoymasına izin vermemelerini, aksi takdirde ziyana uğrayanlardan olacaklarına dikkat çekmektedir.¹³

İmam Maturîdî (333/944), 2. Bakara 3. âyetindeki 'rızık' kelimesini, "sağlam organlar ve ruhi melekeler" şeklinde açıklar. Ona göre, sahip olduğumuz biyolojik ve psikolojik imkanlar birer rızıktır ve bunlarla, ihtiyaç sahiplerinin yardımına koşmak, inananların niteliğidir.¹⁴ İmam Gazalî (505/1111) de 7. A'râf 32. âyetindeki *temiz ve güzel şeyler* anlamındaki 'tayyibât'ın rızık olduğunu dolayısıyla insanın ruhen faydalandığı ve zevk aldığı *musilânin* de rızık kapsamına girebileceğini ifade etmektedir.¹⁵

Azık, nasip, kismet, mal-mülk ve nimet¹⁶ vb. sözcüklerle birebir ilişki içinde olan rızık kelimesi, ister yalın halde isterse zâmirle birlikte kullanılsın, Kur'an'da isim formunda gelip, yenip-içilen şeyler,¹⁷ eti yenilen hayvanlar,¹⁸ yağmur,¹⁹ yerden ve gökten gelen yaşam kaynakları,²⁰ âhiret hayatına yönelik lütuf ve nimet,²¹ hefl canlının yaşaması için gerekli gıda,²² servet, mal ve mülk,²³ âhirette müminlere verilecek olan devamlı ve değerli rızık,²⁴ Allah yolunda öldürülen şehitlere verilen rızık²⁵ şeklinde geçmektedir. Ayrıca Kur'an'a göre rızık kaynakları yeryüzü, gökyüzü ve denizler olarak belirlenmiştir.²⁶

Bu bilgilere göre, rızık kapsamının çok geniş olduğunu, dolayısıyla zihinde beliren "basit geçimlik" yanında, bütün canlıların özellikle insanın maddî-manevî bütün ihtiyaçlarını karşılayan şeylerin rızık olduğunu söyleyebiliriz.²⁷

¹³ 63. Münâfikûn 9.

¹⁴ Maturîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi Kitap No 47, Varak 4 a.

¹⁵ Gazalî, Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Beyrut, ts., II, 273.

¹⁶ Bu kelimelerle ilgili geniş bilgi için bk: Coşkun, Ahmet, "Kur'an-ı Kerim'de Rızık Meselesi", *UÜSBE*, Bursa 1985, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 2-3.

¹⁷ 2. Bakara 60.

¹⁸ 10. Yûnus 59.

¹⁹ 45. Câsiye 5; 51. Zâriyât 22.

²⁰ 16. Nahl 73; 42. Şûrâ 12.

²¹ 22. Hac 58.

²² 11. Hüd 6.

²³ 16. Nahl 71.

²⁴ Bk: 8. Enfâl 4, 74; 22. Hac 50; 24. Nûr 26; 33. Ahzâb 31 (Bu âyette "Cennette" kaydı var); 34. Sebe 4.

²⁵ 3. Alî İmrân 169.

²⁶ 7. A'râf 10; 15. Hicr 20; 17. İsrâ 66; 30. Rûm 46; 34. Sebe 24; 35. Fâtr 12, 40. Mümin 13; 45. Câsiye 12; 62. Cuma 10; 67. Mülk 15; 72. Cîn 16; 73. Müzzemmil 20. Bu konuda geniş bilgi, açıklama ve değerlendirmeler için bk: Coşkun, s. 23-33.

²⁷ Bu hususta geniş bilgi için bk: Elmalılı, VII, 5240-5241.

II. Kur'an'da Rızık Konu Olan Belli Başlı Hususlar

Kur'an bağlamında çok geniş bir yelpazede ele alınan rızık sözcüğünün kapsamında yer alan belli başlı hususlar üzerinde durarak Kur'an'ın rızık nasıl ele aldığı irdelemek istiyoruz.

1. Allah'ın Rızık Verici Olması: Kur'anî ifadelerle göre, bütün yaratıkların rızıkını veren Allah'tır.²⁸ "Razeka" fiili Kur'an'da en çok kullanılan fiillerden olup, bu fiilin öznesi ister açık ister gizli olsun her zaman Allah'tır: *Rızıklandırdık, rızıklandırdı, rızıklandırır* vb. Bu fiilin insanlara hiç atıfta bulunmayışından rızık ya doğrudan ya da sebeplendirme yoluyla Allah'a ait olduğu anlaşılmaktadır. Rızık ilk sebepleri olan hava, su, güneş ve elementleri yaratan Allah'tır. Diğer taraftan, bu ilk sebepler, insanın yaratılmasından önce meydana getirilmiş olup, bu konuda insanın herhangi bir katkısı söz konusu değildir. İnsanın görevi, sadece evrende stok halde bulunan nimetleri ortaya çıkararak işlemek, uygun hale getirip üretim faaliyetlerinde bulunmaktır. Çünkü Allah, hem yaratan hem de nimetleri rızık suretiyle insanlara ulaştırandır. Bu bakımdan Allah, gerçek rızık vericinin kendisi olduğunu belirterek, bu işi insanlardan ve putlardan beklemeyi yasaklamıştır.²⁹

Görüldüğü gibi, rızık vermede fail konumunda hep "Allah" vardır. Buna göre, zengin-fakir yapan, rızıkları daraltan-genişleten, paylaştıran Allah'tır. Bu durum, tamamen Kur'an'ın ifade özelliğinden yani, onun Allah-merkezli (theosentric)³⁰ oluşundan kaynaklanmaktadır. Bir başka ifadeyle, Kur'an'ın anlatışında bütün olayların gerisinde mutlak irade ve güç sahibi olarak Allah vardır. Yıldızları sevk ve idare etmekten,³¹ spermanın teşekkülünden yumurta hücreleriyle birleşip yeni bir yaratığa dönüşmesine kadar geçen bütün safhalara³² varıncaya kadar hep O vardır. Rızık alanında da durum bundan farklı değildir.

Allah'ın insanı rızıklandırması, öz itibarıyla insanın yeryüzünde yaşamını sağlayacak olan bütün rızıkları orada yaratması, hazırlamasıdır. Allah'ın insanların rızıklarını "genişletmesi", "daraltması" veya "taksim etmesi" gibi ifadeleri, Kur'an bütünlüğü³³ ve

²⁸ 10. Yûnus 31; 11. Hüd 6; 15. Hicr 21; 29. Ankebût 17, 60-61; 30. Rûm 40; 34. Sebe 24, 39; 51. Zâriyât 58.

²⁹ 10. Yûnus 31; 16. Nahl 73; 27. Neml 64; 29. Ankebût 17; 35. Fâtr 3; 67. Mülk 21.

³⁰ Kur'an'ın bazı ifade özellikleri hakkında bir çalışma için bk. Özsoy, Ömer, "Dinsel Bir Metin Olarak Kur'an'ın Bazı İfade Özellikleri", *İ Kur'an Sempozyumu, Bilgi Vakfı*, Ankara 1994, s. 181-185.

³¹ 7. A'râf 54; 16. Nahl 12 vb.

³² 23. Müminün 12-14 vb.

³³ Ayetlerin doğru anlaşılmasında Kur'an bütünlüğünün kesinlikle gözardı edilmemesinin gerekliliği için bk. Albayrak, Halis, *Kur'an Bütünlüğü Üzerine: Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri*, İstanbul 1993.

ifade özellikleri çerçevesinde anlamaya çalışılırsa, bunların, insanlar tarafından evrendeki rızıkları, doğuştan getirdikleri veya sonradan elde ettikleri güç ve yeteneklerle ele geçirme sürecini ifade ettiği görülür. İnsanları bu yeteneklerde yaratan ise Allah'tır. Kısaca, Allah'ın kullarına rızık vermesindeki yasası (*sünnetullah*), insanların kendi seçimleriyle sarıldıkları sebepler sayesinde rızık kendilerine ulaşması,³⁴ Allah'ın, o sebepleri rızık kazanmaya götürücü araç yapması ve o sebepleri onlara kolaylaştırması, çalışmak suretiyle onları rızık kazanmaya çağırması ve hatta bunu emretmesidir.³⁵ Yeryüzünün çeşitli bölgelerine gitmek de bu sebeplerden biri olduğu Kur'an'da: "*Yeryüzünü size boyun eğdiren O'dur. Öyleyse, yerin her tarafını dolaşın ve Allah'ın verdiği rızıktan yiyeğin; sonunda dönüş O'nadır.*" (67. Mülk 15) şeklinde ifade edilmektedir. Aslında bu ve benzeri âyetler,³⁶ insanın rızıkını temin etmesi için çalışması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Kur'an'ın bütünlüğü ve ifade özelliği göz ardı edilecek olursa, "Allah" merkezli bu ifadelerden tam anlamıyla *determinist bir yasa* çıkar. Buna göre, her kişinin önceden belirlenmiş bir rızık vardır, insan çalışsa da çalışmasa da o rızıkını yer/alır. Ancak bunun böyle olmadığı gayet açıktır. Kur'an'da "kesb=kazanç/emek" eylemi insana dayandırılır.³⁷ Bu da mal veya kuvvet kazancı ya da iyi ve kötünün kazancı demektir. Örneğin Ebû Leheb'in cezasından bahsedilirken "*Ne malı ne de kazandığı kendisine fayda verdi.*" denilmektedir.³⁸ Çalışan, üstün gayret gösteren, üretken insanların/toplumların çok daha rahat ve huzurlu bir hayat yaşadıkları ortadadır. Buna karşın yeryüzü kaynaklarını işle(ye)meyen toplumların nasıl rezil bir hayat yaşadıkları, hatta açlıktan öldükleri her gün görsel medyada izlenmektedir. Açlıktan ölmek bu insanların kaderi olamaz. Olsa olsa ellerindeki imkanları en iyi şekilde kulan(a)mamalarındandır.

2. Allah'ın Rızık Bir Ölçüye Göre Vermesi Veya Genişletmesi: Allah'ın, rızık daralttığını veya

³⁴ Şabbî'ye göre, kulların rızık elde etmek için sebeplere yönelmeleri emredilmiştir. Müsebbeb olan rızıkın ne kadar verileceği bilgisi ise tamamen rızık tayin eden Allah'a aittir. Kullar sebebe tevessül etmezlerse sorumlu olurlar. Geniş bilgi için bk: Şabbî, Ebû İshak, *el-Muvâfakât*, (trc. Mehmet Erdoğan), İstanbul 1990, I, 186 vd.; III, 232.

³⁵ Zeydan, Abdülkerim, *İlâhî Kanunların Hikmetleri*, (trc. Nizamettin Saltan), İstanbul 1997, s. 348.

³⁶ Bk: 2. Bakara 267; 4. Nisâ 32; 17. İsrâ 12, 66; 28. Kasas 73; 30. Rûm 23, 46; 35. Fâtr 12; 45. Câsiye 12; 62. Cuma 10; 73. Müzzemmil 20 vb.

³⁷ "Kesb" in rızık elde etmede rolü ve önemi hakkında bk: Coşkun, Ahmet, "Rızık Elde Etmede Kesbin Rolü ve Önemi", *EÜİFD.*, Kayseri 1996, sayı: 9, s. 9-21. Ayrıca bk: el-Behiy, Muhammed, (trc. Ali Turgut), *İnanç ve Amelde Kur'ânî Kavramlar*, İstanbul 1988, s. 161-164.

³⁸ 111. Mesed 2.

genişlettiğini belirten âyetlerden³⁹ anlaşıldığı kadıyla, konunun, *sünnetullah* ile ilişkisi vardır. Bu açıdan insanın *sünnetullah*a uygun olarak, elinden geldiği bütün imkanları kullanarak rızık elde etme faaliyetinde bulunması esastır. Zira, insanın yaratılışının, kabiliyetlerinin, maddî ve manevî yeteneklerinin, sosyo-ekonomik durumunun, coğrafi ve kültürel etkenlerinin, rızıkının az veya çok olmasında büyük rolünün olduğu açıktır. Allah'ın belirlemesi gereği, insanın istediği yerde doğma yetkisi yoktur. Buna rağmen daha iyi bir sosyo-kültürel, iktisadî, coğrafi vb. ortamdan yoksun bir çevrede doğup, büyüyen kişi(ler)in, içinde bulunduğu çevreyi iyileştirmesine hatta değiştirmesine engel bir durum da yoktur. Bu hususa ilişkin en çarpıcı örneği Japonlar oluşturmaktadır. Bilindiği gibi Japonya, fiziki coğrafyası ve yer altı zenginlikleri bakımından kayda değer bir üstünlüğe sahip değildir. Bu olumsuz duruma rağmen, üstün çabalarıyla özellikle ilim ve teknik alanlarında ilerlemesiyle, ülkelerinde bulunmayıp hayatı önem taşıyan birçok maddeye sahip bulunmaktadırlar. Bu durum, tamamen onların üstün gayretleriyle açıklanabilir.

Çoğu müfessirler bu gruptaki âyetleri, daha çok insanın *denenmesi* açısından değerlendirmişlerdir. Nitekim 89. Fecr 15-16. âyetlerinde bu duruma atıfta bulunularak, Allah'ın insanı denemesi için rızık bol veya yeteri kadar verebileceği, fakat insanın bu denenmeyi bir sonuç sanarak değerlendirdiği belirtilmektedir.⁴⁰ Aslında, bu ve benzeri âyetlerde, insanın bol veya yeteri kadar olan rızık bakışı eleştirilmektedir. İnsanlar, birine fazla mal verildiğini görünce, "eğer o lâıyk olmasaydı, Allah vermezdi" diye düşünürler; birinin malının yeteri kadar olduğunu görünce de: "bu kişinin Allah katında değersiz ve nimete layık olmadığına" hükmederler.⁴¹

Kısacası, insanlar, genellikle malı/serveti, kendileri için tek değer ölçüsü olarak alırlar; kişi mal sahibiyse "değerli", değilse "değersiz" sayarlar. Halbuki malın az ya da çok olması, insanın sosyo-ekonomik, siyasî, kültürel, coğrafi vb. unsurların yanı sıra tamamen emek ve çabasına bağlıdır. Sonuç olarak, başkalarının ellerindeki mallara göz dikmemesi ve kiskançlık edilmemesi gibi güzel ahlâka sahip olunması ve isterken yalnızca Allah'tan isten-

³⁹ 2. Bakara 245; 13. Ra'd 26; 16. Nahl 71; 17. İsrâ 30; 28. Kasas 82; 29. Ankebût 62; 30. Rûm 37; 34. Sebe 36, 39; 39. Zümer 52; 42. Şûrâ 12, 27; 67. Mülk 21.

⁴⁰ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân*, Beyrut 1992, XII, 572-573; Râzî, Fahreddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Beyrut 1997, XI, 155-156; Beyzâvî, Abdullah b. Ömer, *Envâru'l-Tenzîl ve Esrâru'l-Te'vîl*, Beyrut 1988, II, 594; Sâbüni, Muhammed Ali, *Safvetü'l-Tefsîr*, İstanbul ts., III, 557-558; Esed, III, 1268.

⁴¹ Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Ebû Bekir, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1996, XX, 35.

mesinin bilinmesi gerektiği bilincinde hareket edilmelidir. Nitekim, "Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. Dilediğine rızık bol verir, dilediğine de belli bir ölçüye göre verir. O her şeyi bilendir." (42. Şûrâ 12) gibi âyetlerde⁴² Allah'tan bolluk ve bereket istenmesine teşvik vardır.

Rızık bol veya belli bir ölçüye kadar verilmesi hususuna farklı bir açıdan bakan Kurtubî (671/1272), "Eğer insanlar, mal-mülk bakımından eşit olsalardı, birbirine boyun eğmez, iş bölümü ve iş hayatı olmaz, dolayısıyla sanayi gelişmez, hatta yok olurdu."⁴³ şeklinde yorum yapmaktadır. Dolayısıyla insanların rızıklarının farklı oluşlarının hikmetlerinden birinin, insanların faydasının gözetildiğini söyleyebiliriz.⁴⁴ Seyyid Kutub (1966) ise, insanlar arasındaki rızık dağılımındaki farklılığın değişmez bir ilke olduğunu, ancak bu farklılığın oran ve sebeplerinin sistemlere ve toplumlara göre değişebileceğini belirtir. Ona göre Kur'an, eşitsizlikleri problem yapmaktadır. Çünkü Kur'an: "Rabb'inin rahmetini onları mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında Biz taksim ettik; birbirlerine iş gördürmeleri için, kimini kimine derecelere üstün kıldık; Rabb'inin rahmeti, onların biriktirdikleri şeylerden daha iyidir." (43. Zuhur 32) âyetiyle, açıkça dünya hayatındaki rızık ve geçimliklerin, fertlerin kendi kapasitelerine, hayat koşullarına, sosyo-ekonomik durumlarına, fizikî ve coğrafi etkenlere, fertler ve toplumlar arası gelir oranlarının da bu unsurlara bağlı olarak değiştiğini ortaya koymaktadır.⁴⁵

Bol rızık, azgınlık sebebi olabileceği için yeteri kadar verildiği belirtilmekle birlikte,⁴⁶ bol rızık bazen "istidrâc"⁴⁷ için verildiği de ifade edilmektedir. Bu durumun en tipik örneğini, dersler alınması için Kur'an'ın özenle seçtiği Karun kıssası oluşturmaktadır.⁴⁸

Bütün bu anlatılardan rızık azlığı veya çokluğu "kader" in ya da "alın yazısı"nın keyfi bir sonu-

⁴² Bk: 4. Nisâ 32; 17. İsrâ 66; 28. Kasas 73; 30. Rûm 46; 35. Fâtr 12.

⁴³ Kurtubî, XVI, 19.

⁴⁴ Hâzin, Ali b. Muhammed b. İbrâhim, *Lübâbü't-Te'vil fi Meânî't-Tenzil*, Beyrut 1995, IV, 102.

⁴⁵ Kutub, Seyyid, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, (trc. Emin Saraç ve Diğerleri), İstanbul 1979, XIII, 185.

⁴⁶ 42. Şûrâ 27. Ayrıca bk: 96. Alak 6; 102. Tekâsür 1.

⁴⁷ Derece, derece yükseltmek, yavaş, yavaş sonuca ulaştırmak anlamına gelen istidrâc, zâlim, kâfir ve azgın kişilerin tedricî olarak felakete yaklaştırılması ve bu esnada kendilerine bazı geçici imkan ve başarıların sağlanmasıdır. Firavun ve Karun örneklerinde olduğu gibi, istidrâc sahibi kişiler elde ettikleri başarıları kendi gayretlerinin ürünü zanneder, kibirlenir ve azgınlıklarını alabildiğine artırırlar, nihayet ilâhî azaba maruz kalıp yok olurlar. Hâris el-Muhâsibî (243/857) terimin anlamını genişleterek bu durumun, mal ve servetleriyle ya da başka nimetlerle gururlanıp bunları Allah yolunda harcamamak suretiyle müminlerin de istidrâca maruz kalabileceğini belirtir. İstidrâca ilgili daha geniş bilgi için bkz: Özervarlı, M. Sait, "Hârikulâde", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 181-182.

⁴⁸ 28. Kasas 76-84.

cu olmayıp, kesinlikle insanın kendi gayret ve çabalarının, sosyo-ekonomik, kültürel ve coğrafi unsurların bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Bütün tabiat kanunları (*sünnetullah*) Allah tarafından konulduğundan rızık az-çok olması veya 'Allah'ın dilediğine az, dilediğine çok vermesi' gibi ifadelerin Allah'a izafe edilmesi, Kur'an'ın ifade biçiminden kaynaklanmaktadır. Yani rızık az ya da çok olması insanın kendi iradesiyle çalışmasının veya çalışmamasının bir sonucudur. Bu bir "önceden takdir edilme" değildir. İnsanların rızıklarının farklı oluşları arasında sosyo-ekonomik, siyasî, coğrafi vb. unsurların çok büyük etkisi söz konusudur. Örneğin sanayisi gelişmiş ülkelerdeki insanların rızıkları, diğer ülkelerdeki insanlarınkinden çok daha iyi olduğu için hayat standartları oldukça iyidir. Bu yüksek standart da doğal olarak insanların *maddî* yaşam kalitesini ve huzurunu yükseltmektedir.

Kur'an'ın Allah-merkezli anlatım özelliğini göz önünde bulundurmadan onun ifadelerinden nesnel sonuçlar çıkarmak imkansızdır. Sosyal alana dair Kur'anî ifadelerinin analizinde pek başarılı olunamadığı görülmektedir. Örneğin ekonomik gücün, "Allah'ın nimeti" (ör. 17. İsrâ 83) veya "Allah'ın fadlı" (ör. 24. Nûr 32, 38) olarak isimlendirilmesi, adeta insanın rolünü küçümseyen bir bakış açısıyla yorumlanabilmiştir. Dolayısıyla, Allah'ın rızık vermesinden söz eden âyetler yorumlanırken bu olayın nasıl oluştuğu üzerinde durulmamış, sadece rızık Allah'ın verdiği, rızık anahtarlarının O'nun elinde olduğu tekrarlanmıştır.⁴⁹ Bunun sebebi, fizik olayların aksine, sosyal olaylarda işleyiş tarzının gözleme daha az elverişli oluşudur. Sosyal alanda etken faktörlerin belirlenmesi, oldukça yoğun bir çaba gerektirmektedir. Bu çaba olmayınca, âyetlerde açıklan(a)mayan boşluklar insanın algı ve kavrayışını aşan (ğayb) veya dış (zâhir) unsurlarla doldurulmuştur.⁵⁰

İktisadî hayattaki bolluk veya kıtlığın sebeplerini, başta insanın çalışmasında, emeğinde ve toplumda arz ve talep dengesiyle, israf ve tüketim anlayışında ve tabiat kanunları yanında, ilim ve teknikten istifade ile insanların alacakları sosyal ve ekonomik tedbirlerde aranması gerektiğini düşünüyoruz. Rızık önceden Allah tarafından belirlendiğini ifade eden âyetler ise, bu hakikatlerin Allah'ın ezeli ilminin bir onayı ve ifadesinden başka bir şey değildir. Kısaca, iktisadî büyüme, gelişme, gelir ve servetin kaynağı veya tam tersi bir durum tamamen insan çabasının

⁴⁹ Örneğin bk: Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Meâlimü't-Tenzil*, Beyrut 1995, V, 376; Hâzin, V, 376; Ebüssüid, Mehmed b. Muhyiddin, *İrşâdü Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut 1994, VIII, 24; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadir*, Beyrut 1988, IV, 606.

⁵⁰ Özsoy, Ömer, *Sünnetullah*, Ankara 1994, s. 143.

yani emeğinin bir ürünüdür.⁵¹

3. Rızıktan Faydalanma Meselesi: Kur'an'ın bu konudaki evrensel ilkesi "temiz ve helal olandan yenilip içilmesi" ve "israf edilmemesi"dir. Allah'ın verdiği rızık temiz olanlarından yenilmesini tekrarlayan âyetlerin sayısı oldukça çoktur.⁵² Bu âyetlerden biri şöyledir: "Allah'ın size verdiği rızıktan helal ve temiz olarak yiyin. İnandığınız Allah'a karşı saygılı olun." (5. Mâide 88).

İslâm, kazanılmasını meşru saydığı şeylerin kullanılmasını da meşru saymıştır. Bazı kişilerin düşündüğü veya yaptığı gibi, dindarlık ve nefse eziyet etme maksadıyla Kur'an, helalin terk edilmesine asla müsaade etmemiştir: "De ki: 'Allah'ın, kulları için ortaya çıkardığı süsü ve temiz rızıkları haram kılan kimdir?' De ki: 'Bunlar, dünya hayatında, özellikle de kıyamet gününde inananlara aittir.' Bilen topluma âyetleri açıklıyoruz." (7. A'râf 32).

Helal ve haram kılma yetkisi Allah'a aittir. Hiç kimse Allah'ın insanlar için helal ve temiz kıldığı şeyleri haram kılma yetkisine sahip değildir.⁵³ Yine hiç kimse Allah'tan daha merhametli değildir. İnsana düşen, rızık yarattığı ve elde edilmesini insana mümkün kıldığı için Allah'a şükretmek, rızık ve nimetlerinden faydalanmaktır.⁵⁴ Çünkü, rızıpta asıl olan faydalanmaktır. Bu bakımdan mülk olsun olmasın kullanılıp faydalanılan mal, ilim, irfan, marifet, çalışma vb. rızık olmaktadır. Ancak hepsinde de "faydalılık/faydalanma" esastır. Buna dinî ve dünyevî her türlü faydalanma dahildir.⁵⁵ Buna göre, kendilerinden faydalanılmadığı takdirde, mal-mülk, evlat, aile, ilim, kültür vb. rızık değildir.⁵⁶ Çünkü bir maldan fayda sağlanmadıkça o mal yok hükmündedir.⁵⁷

Kur'an, evrenin ve eşyanın insanın emrine ve hizmetine sunulmasını ifade eden âyetlerinde,⁵⁸ insanın eşya ile ilişkisini kötü göstermek veya yasaklamak şöyle dursun, insanın emir ve hizmetine sunulan eşya ile müspet ilişkiler kurup, kendisine sunulan nimetlerden gereği gibi yararlanmasını, bu

konuda kafa yorması ve bunlardan yararlanmak için bütün gücünü ortaya koymasını istemektedir. Kur'an'ın uygun görmediği husus, parlak ve çekici görüntüsüyle, eşyanın insanı aldatması, onu asıl hedefine varmaktan alkoyması ve onun maddî-manevî yükselişine engel olmasıdır.

4. Müminlerin Kendilerine Rızık Olarak Verilenlerden Başkaları İçin Harcamaları:

Müminlerin niteliklerinden biri de, kendilerine verilen rızıktan Allah'ın hoşnutluğunu kazanma niyetiyle ihtiyaç sahibi insanlara harcamada (infak) bulunmalarıdır.⁵⁹ *İnfak*, dinî-ahlâkî bir terim olarak genellikle "Allah'ın hoşnutluğunu kazanma amacıyla kişinin kendi servetinden harcama yapması, muhtaçlara aynı ve nakdî yardımda bulunma"dır. Bu bakımdan infak farz olan zekatı ve gönüllü olarak yapılan her çeşit iyiliği içermektedir.⁶⁰ Dikkat edilirse infakta asıl olanın başkalarını faydalandırma olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Buna göre, infak, hem harcama hem de faydalandırma olmaktadır.

Kur'an'a göre, infak (harcama/faydalandırma), statüsü ve maddî imkanları hangi derecede olursa olsun insanın, sahip olduğu maddî-manevî her türlü imkanı daima başkası için harcamayı veya ikramda bulunmayı ifade etmektedir. İnfaktan bahseden âyetlerin ortak vurgularından biri, Allah'ın böyle yapanlardan hoşnut olacağı ve kullarının verdiğinden fazlasının yine kendisi tarafından, harcamada bulunanlara verileceği hususudur (34. Sebe 39 vb.). Kısaca infak, malın yok olmasını değil, yeniden üretilmesini sağlar.

III. Rızık-İman İlişkisi

Çağdaş semantikçilerin de belirttikleri gibi, Kur'an'daki kelimeler rastgele, birbirinden ayrı ve yalın halde bulunmayıp birbiriyle yakın ilişki içinde dirler. Bu kelimeler, somut anlamlarını birbiriyle olan bu ilişki sisteminden alırlar. Yani, bu kelimeler kendi aralarında büyüklü-küçüklü çeşitli gruplar oluştururlar. Bu gruplar da çeşitli bağlarla birbirlerine bağlanırlar. Bu şekilde dokunan ağlar Kur'an'ın büyük mâna sistemini meydana getirirler.⁶¹ *Rızık* kelimesi de Kur'an'da "merkez" ve "anahtar" kavramlardan biri olup, etrafında odaklanan kelimelerden bazıları şunlardır: Nimet, lütuf, ihtiyaçlar, yeme-içme, giyinme, kazanma, faydalanma, helal-haram, iyi-kötü, infak, israf, ticaret, ziraat, mal-mülk, fakirlik-zenginlik, helak, imân, amel, şükür, dua, tevekkül vs. Buna göre, Kur'an'da kullanılan

⁵¹ Geniş bilgi için bk: Yeniçeri, Celal, *İslâm İktisadının Esasları*, İstanbul 1980, s. 134-135; Kozak İ. Erol, *İbn Haldun'a Göre, İnsan Toplum-İktisat*, İstanbul 1984, s. 83-103.

⁵² Bk: 2. Bakara 57, 172, 257; 5. Mâide 88; 7. A'râf 160; 16. Nahl 114; 20. Tâhâ 81 vb.

⁵³ 2. Bakara 168, 172-173; 3. Al-i İmran 93; 5. Mâide 1-5, 87-88, 90-91; 6. En'am 118-121, 141-146, 150-151; 10. Yunus 59; 16. Nahl 115; 22. Hac 30.

⁵⁴ Bk: 34. Sebe 15.

⁵⁵ Elmalılı, I, 192.

⁵⁶ Cürçani, *„Serhu'l-Mevâkıf*, İstanbul 1321, III, 319.

⁵⁷ Yeniçeri, s. 137. (Aynî, *Umdetü'l-Karî*, IV, 402; X, 605.) Aynıca bk: el-Kardâvî, Yusuf, *İslâm Hukukunda Zekat*, (trc. İbrahim Sarmış), İstanbul 1984, s. 132-134.

⁵⁸ 2. Bakara 29; 14. İbrahim 32-33; 16. Nahl 12, 14-15, 18; 22. Hac 65; 31. Lokmân 20; 36. Yâsîn 71-73; 43. Zuhuf 12-14; 45. Câsiye 12-13; 67. Mülk 15 vb.

⁵⁹ 2. Bakara 3; 8. Enfâl 3; 13. Ra'd 22; 22. Hac 35; 28. Kasas 54; 32. Secde 16; 35. Fâtr 29; 42. Şûrâ 38 vb.

⁶⁰ İnfakta ilgili daha geniş bilgi için bk: Çağrıncı, Mustafa, "İnfak", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 289-290.

⁶¹ İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (trc. Süleyman Ateş), Ankara, tsz., s. 15-16.

hiçbir sözcüğü ya da terimi dinî içerikten tamamen yoksun ele alma imkanı yoktur. Sözelimi, iktisadî bir ahlâksızlık olan *israf*, Kur'an'ın kullanımında aynı zamanda günahdır ve Allah'ı israf edenleri sevmez.⁶² Bu durum bütün ahlâkî terimler için de geçerlidir.⁶³

Kur'an'ın başlıca amaçlarından birinin, Allah ve evrenle olan çok yönlü ilişkilerinin yüksek şuurunu insanın ruhunda uyandırmaktır.⁶⁴ *Rızık* konusu işlenirken de bu maksat gözetilir. Kur'an, en temel ve yoğun olarak işlediği konular arasında olan *rızık*, Allah'ın varlığının bir delili, imânın destekleyicisi olarak sunar.⁶⁵ Hatta *rızık* konusunun imânla iç-içe olduğunu söyleyebiliriz. Bunun için *rızıkla* ilgili âyetler, Kur'an'ın her tarafına serpiştirilmiş durumdadır. Böyle olmakla birlikte Kur'an, *rızık* bir *gaye* değil, insanı yaratılış gayesi olan 'kulluk'a erdirecek bir *araç* olarak sunar. Kur'an, *rızık* imândan sonra anlatarak, *tevhid* inancıyla *rızık* arasında ilişki kurar. Yine Kur'an, *rızık*, Allah ve âhiretin varlığını ispat için ibret alınmak üzere meydana getirilmiş bir araç kabul eder. Kur'an *rızık* verilmiş şekillerini, âhiret hayatının varlığı için bir delil ve misal olarak zikreder: "Gökten bereketli bir su indirdik, kullara *rızık* olmak üzere onunla bahçeler, biçilecek taneli ekinler, küme küme tomurcukları olan boylu hurma ağaçları yetiştirdik. O suyla ölü yeri dirilttik. İşte (yeniden) diriliş de böyledir." (50. Kaf 9-11).

Rızık-imân ilişkisi bağlamında Kur'an'da birbirine zıt iki farklı ifade biçimine rastlamaktayız: *Birincisi*, müminlerin güzel bir hayat (*hayâten tayyibeten*) yaşayacağı; *ikincisi* ise, Allah'ın hidâyetinden yüz çevirenlerin sıkıntılı bir hayat (*maşâeten danken*) yaşayacağıdır. Bu hususlarla ilgili âyetleri inceleyerek durumun gerçekte böyle olup-olmadığını tartışacağız.

1. Rızıkta Bolluğun İmâna Bağlanması:

Rızıkta bolluğun imâna bağlanmasını gösteren en çarpıcı âyetlerden biri şudur: "Eğer Ehl-i Kitap imân edip Allah'a karşı saygılı olsalardı, onların kötülüklerini silerdik ve onları nimet cennetlerine korduk. Şayet onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rab'lerinden kendilerine indirileni gereğince uygulasalardı üstlerindeki den ve ayaklarının altındakilerden yerlerdi. İçlerinde orta yolu tutan (muktesid)* Buradaki "muktesid" kelimesinin günümüzdeki ekonomist anlamındaki "iktisatçı" kelimesi ile bir ilişkisi bulunmayıp, Kur'an gerçeğini kavrayıp yolun eğrisini bırakan bazı Ehl-i Kitap'tır. Bir topluluk vardı. Ama onların çoğun-

luğunun yaptıkları ne kötüdür!..." (5. Mâide 65-66. Ayrıca bk: 7. A'raf 96; 72. Cin 16-17).

Âyetlerin *literal* anlamlarından, Allah'a karşı saygılı olmanın (*takvâ*), *rızık*ın artma sebeplerinden sayıldığı anlaşılmaktadır. Yani, Allah'a itaat, *rızık*ın genişlemesine sebep gösterilmektedir.⁶⁶ Âyetteki: "Üstlerinden ve ayaklarının altından yiyecek elde ederlerdi." ibaresi "gökyüzünün ve yerin bütün nimetlerinden yararlanırlardı ve *rızık*larını genişletirdi" demektir. Daha anlaşılır bir ifadeyle, bu, *rızık*larındaki genişliği bildirmektedir.⁶⁷ Bu ibare aynı zamanda ahlâkî ilkelere uygun davranmanın ardından gelen sosyal mutluluğa da bir işaretir.⁶⁸

Aynı konu, bir başka âyette de şöyle ifade edilmektedir: "...Kim Allah'a karşı saygılı olursa, ona bir çıkış yolu gösterir ve ona beklediği yerden *rızık* verir." (65. Talak 2-3). Âyetlerin *literal* anlamından, kişinin düştüğü darlıktan ve çekmekte olduğu sıkıntılardan kurtulup, mutsuzluktan çıkacağı bir yol, bir çare gösterilmesi ve beklediği bir yerden *rızık* verileceği, Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşımaya bağlanmıştır.

"İster erkek ister kadın olsun, inanarak sâlih amel işleyeni, sıkıntısız güzel bir hayat (*hayâten tayyibeten*) içinde yaşatacağız; bunları yaptıklarının en güzeliyle mükafatlandıracağız." (16. Nahl 97). Âyetteki *hayâten tayyibeten* (*güzel bir hayat*) ifadesi, "helal *rızık*; kanaat; ibadet edebilme; cennet; mutluluk"⁶⁹ gibi farklı şekillerde anlamlandırılmış olmakla birlikte, müfessirlerin çoğunluğu "güzel hayat"ın "bu dünyadaki hayat" olduğu görüşündedirler.⁷⁰ Buna göre âyet, "biz dünyada kanaat, güzel *rızık* ve iyi işleri yapabilmeyi nasip etmek suretiyle onu güzel bir hayat ile yaşatırız." anlamındadır.⁷¹ Ayrıca bu âyet, gerçek bir müminin bu dünyada hem maddî hem de manevî mutluluğa erişebileceğini ifade ettiği gibi, öte dünyada onu bekleyen mutluluğa da işaret etmektedir. Kısaca, "güzel bir hayat" ifadesinin, hem dünyevî hem de uhrevî her türlü rahatlığı ifade ettiği⁷² söyleyebiliriz.

Allah'tan günahların bağışlanmasını dileme (*istiğfar*) ve yapılan günahlardan ötürü pişmanlık duyup Allah'a yönelmenin (*tövbe*) güzel geçim için bir vasıta olabileceğinin belirtildiği âyette şöyle buyrulmaktadır: "Rabb'inizden günahlarınız için bağışlanma

62 Örneğin bk: 6. En'am 141; 7. A'raf 31.

63 Özsoy, s. 142.

64 İktbal, Muhammed, *İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, (trc. N. Ahmet Asrar), İstanbul 1984, s. 25.

65 Bk: Râzi, I, 343.

* Buradaki "muktesid" kelimesinin günümüzdeki ekonomist anlamındaki "iktisatçı" kelimesi ile bir ilişkisi bulunmayıp, Kur'an gerçeğini kavrayıp yolun eğrisini bırakan bazı Ehl-i Kitap'tır.

66 Kurtubî, VI, 156; Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, İstanbul 1984, I, 292; Sâbüni, I, 353.

67 Bk: Zemahşerî, I, 658; Beyzâvî, I, 275; Nesefî, I, 292.

68 Esed, I, 206.

69 Taberî, VII, 641-643; Kurtubî, X, 114-115; İbn Kesîr, IV, 521.

70 Örneğin bk: Taberî, VII, 641; Nesefî, II, 299; İbn Kesîr, IV, 520.

71 Sâbüni, II, 142.

72 İbn Kesîr, IV, 521.

dileyin sonra O'na tövbe edin ki, sizi bir süreyle kadar güzel bir geçimle geçindirsin..." (11. Hûd 3).

Buradaki *ilâ ecelin müsemma* ifadesi, Allah'ın belirlemiş olduğu "hayatınızın sonuna kadar" anlamındadır. "Güzel bir geçimle geçindirsin" ifadesine gelince, Allah, inanan ve doğru yolu izleyen herkeşe, her zaman dünyevî mutluluk ve maddî refah nasip etmediğine göre,⁷³ bu ifadedeki vaadin mutlaka bireylerle değil de, daha çok bir bütün olarak inananlar topluluğu ile ilgili olduğu ifade edilmektedir.⁷⁴

Uzun bir dönem kendilerini her fırsatta ve durumda tevhide çağıran peygamberleri Hz. Nuh'u yalanlayan kavmlardan Allah'ın yağmuru kesmesi, kırk sene kadınların hamile kalamaması ve sonuçta Hz. Nuh'a müracaat etmeleri üzerine, Hz. Nuh'un şirkten pişmanlık duyup Allah'a yönelerek O'ndan günahlarının bağışlanmasını dilemeleri durumunda nimet kapılarının onlara açılacağını bildirmesi olayı⁷⁵ Kur'an'da şöyle anlatılmaktadır: "(Nuh) onlara: 'Rabb'inizden bağışlanma dileyin; O çok bağışlayandır. Size gökten bolca rahmet (yağmur) indirdi. Size mallar ve oğullar versin, sizin için bahçeler var etsin, ırmaklar akıtsın. Size ne oluyor ki Allah'ın büyüklüğünü kabul etmiyorsunuz?' dedim." (71. Nuh 10-12. Ayrıca bk: 11. Hûd 52). Ayetteki "Size gökten bol yağmur indirdi." ibaresindeki "rahmet" sözcüğü klasik Arapça'da çoğu zaman mecaz olarak "yağmur" anlamında kullanılır. Burada sözü edilen dönem ciddi bir kuraklığın hüküm sürdüğü bir dönemdi ve bu bakımdan ayetteki "bolca rahmet-bereket indirdi" tabiriyle "yağmur"un kastediliyor olması kuvvetle muhtemeldir.

Müfessirlerin yorumlarına göre, Nuh kavmi, dünya ve dünya nimetlerine karşı aşırı hırsla bağlı insanlar olup, mal ve evlatları çok severlerdi. Hz. Nuh da dünya ve dünya nimetlerine karşı aşırı hırsla bağlı olan kavmini daha etkili olması için, onları en çok sevdikleri mal-mülk ve evlatlarla tevhide/imâna çağırda bulunmuştur.⁷⁶

Râzî'ye (606/1209) göre, ibadetle meşgul olmak hayır ve bereket kapılarının açılmasına sebep olur.⁷⁷ Kurtubî'ye göre ise, işlenen günah ve hatalardan ötürü Allah'tan bağışlanma dileme, yağmurun dolayısıyla rızıkın çoğalmasına sebep olur.⁷⁸ Allah ile insan arasındaki manevî-ahlâkî bağı muhafaza eden, kulluğun en önemli göstergelerinin

den biri olarak bütün ibadet çeşitlerini kapsayan namazın da rızık istemede aracı yapıldığı belirtilmektedir.⁷⁹ Nitekim bu husus Kur'an'da: "(Ey Muhammed!) Ailene namazı kılmalarını emret, kendin de onda devamlı ol. Biz senden rızık istemiyoruz, sana rızık veren Biziz. Sonuç Allah'a karşı gelmekten sakınanındır."⁸⁰ şeklinde ifade edilmektedir.

Rızık-imân ilişkisinin boyutunu gösteren hususlardan biri de *hicret* olayıdır. Burada, Kur'an'da Hz. Peygamber'in hicretinden söz eden âyetlere, yalnızca hicret sonrası kazanılacak faydalar yönüyle dikkat çekmek istiyoruz. Kur'an'da Hz. Peygamber ve inananların Medine'ye hicreti söz konusu edilirken; hicret edenlerin hem dünyada, hem de âhirette en güzel bir şekilde bunun karşılığını elde edecekleri belirtilmektedir.⁸¹ Hicretin, insana hicretten önce yaşadığı yerden daha güzel yerler, geniş imkanlar, rahat yaşama ve geçim imkanları sağlayacağı Kur'an'da: "Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek, barınacak birçok yerler ve genişlik (seaten) bulur." (4. Nisâ 100) şeklinde ifade edilmektedir. Buradaki "seaten" (genişlik) sözcüğü, hicret edenlerin bol rızık elde edecekleri⁸² ve fakirlikten zenginliğe ulaşacakları şeklinde yorumlanmıştır.⁸³ Aynı duruma işaret eden bir diğer âyette de: "Haksızlığa uğratıldıktan sonra, Allah yolunda hicret edenleri, andolsun ki, dünyada güzel bir şekilde yerleştiririz." (16. Nahl 41) denilmektedir. Bütün bu âyetlerin *literal* anlamlarından hareket eden kimi müfessirlere göre, bu insanlar hicret etmekle, dünyada güzel bir yere yerleştirilmiş, güzel rızık ve yaşam standardı daha iyi olan bir hayata kavuşmuşlardır.⁸⁴

Kur'an'da: "Allah, içinizden inanan ve yararlı iş yapanlara, kendilerinden öncekileri sahip kıldığı gibi, onları da yeryüzüne sahip kılacağına, onlar için beğendiği dini temelli yerleştiriceğine ve korkularını güvene çevireceğine söz vermiştir. Çünkü onlar Bana kulluk eder, hiçbir şeyi Bana ortak koşmazlar. Bundan sonra inkar edenler; işte onlar artık yoldan çıkmış olanlardır." (24. Nûr 55) gibi âyetlerde ifade edildiği üzere, Allah'ın inananlara yardımını da aynı bağlamda değerlendirebiliriz. Kur'an, Allah'ın inananlara yardım ettiği/edeceği fikrini çok yoğun bir şekilde işler. Bu tür pasajlar, Kur'an'ın bütünlüğü göz ardı edilerek atomik yaklaşımla okunduğunda, kullarına farklı davranan bir Allah telakkisine yol açabildiği gibi, inananları da yersiz bir gevşekliğe ve

73 Bk: Râzî, VI, 315.

74 Reşit Rıza, Muhammed, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim (Tefsiru'l-Menâr)*, Beyrut ts., XII, 7 vd.; Esed, I, 421.

75 Râzî, X, 651.

76 Taberî, XII, 249; Zemahşerî, IV, 617; Kurtubî, XVIII, 195; Nesefî, IV, 295; Alûsî, Şihâbüddîn, *Ruhu'l-Meânî*, Beyrut 1994, XV, 81.

77 Râzî'nin bu düşüncesinin delilleri için bk: Râzî, X, 651-652.

78 Kurtubî, XVIII, 195.

79 Bk: Kurtubî, I, 119; Şahbî, II, 403; III, 232.

80 20. Tâhâ 132.

81 4. Nisâ 100; 16. Nahl 41; 22. Hac 58.

82 Mâverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Beyrut, ts., I, 522; Kurtubî, V, 223.

83 Taberî, IV, 243.

84 Örneğin bk: Mâverdi, III, 188; Zemahşerî, II, 607. Ayrıca bk: Râzî, VII, 209.

tembelliğe itebilmektedir. Oysa Kur'an, Allah'ın kendilerine yardım edeceğine söz verdiği müminlere, aynı zamanda realist davranmayı, çalışmayı ve tedbiri hiçbir zaman elden bırakmamayı da önermektedir. Başarılı olmak için gerekli şartları yerine getirmedikçe, sadece haklı olmak yeterli değildir. Sözgelimi Uhud yenilgisi ilk Müslümanlara bu gerçeği öğreten acı bir tecrübe olmuştur. Bu gerçeği konumuz olan rızka uyarlayacak olursak, güzel ve huzurlu bir hayat yaşamak için gerekli şartları yerine getirmedikçe, sadece inanmak yeterli değildir. Bu Allah'ın yasasına aykırıdır. Gerekli şartların başında ise, çalışmak gelmektedir. Çünkü insan ancak yapıp-etmelerinin karşılığını alır/alacaktır.

Yukarıdan beri atıfta bulunulan yani, *lafz* olarak rızkın bolluğunun genel anlamda imâna (dua, tövbe, istiğfar, namaz, ibadet, hicret vs.) bağlandığını ifade eden âyetler, ister istemez maddî bir rızkı ve rızkın bolluğunu çağırılmaktadır. Oysa bize göre, bu âyetler, insanın maddî-manevî yanının ayrılmazlığını ifade etmeleri yanı sıra, daha çok Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşımanın verdiği manevî doyum ve huzur duygusuna işaret ve özendirme vardır. Kısaca, bütün bu âyetler maddî değil, manevî, ahlâkî bir muhteva taşımaktadırlar. Çünkü aşağıda da görüleceği gibi, rızkın bolluğu veya darlığı Kur'an bütünlüğü içinde tamamen insanın çabasına/emeğine bağlanmıştır.

2. Rızıkta Kısıtlamanın İnkara/Nankörlüğe Bağlanması: Rızkın bolluğunu imân-amel ilişkisine bağlayan ifadelerle karşın, Kur'an'da rızıkta kısıtlamanın inkara/nankörlüğe bağlandığına dair ifadeler de rastlamaktaız. Bu hususta en çarpıcı âyetlerden biri şöyledir: "*Kim beni anmaktan yüz çevirirse onun için dar bir geçim (maîşeten danken) vardır ve Kıyamet günü onu kör olarak kaldıracamız.*" (20. Tâhâ 124).

Ayetteki "*dar bir geçim*" ifadesindeki darlık ve sıkıntının "âhirette, cehennemde; dünyada gayri meşrû yaşantı; kabir azabı" gibi çeşitli şekillerde yorumlandığını görmekteyiz.⁸⁵ İbn Kesîr'e (774/1372) göre, kim Allah'ın emrinden yüz çevirir ve onu unutmış görünürse dünyada onun hayatı sıkıntılıdır. Kalbi ne huzur bulur, ne de rahat eder. Her ne kadar rahat içinde yaşıyor görünse, istediğini yese, istediğini giyse, istediği yerde otursa da, nankörlüğünden dolayı, kalbi dar ve sıkıntılıdır. Çünkü onun kalbi ızdırıp, şaşkınlık ve şüphe içindedir.⁸⁶ Bize göre de, burada kastedilen bu sıkıntının dünyada olacağıdır. Çünkü "*maîşet*" sözcüğü Kur'an'da âhirete yönelik değil, dünyaya yönelik olarak kullanılmaktadır.

Örneğin: "*Andolsun, sizi yeryüzünde yerleştirdik ve orada size geçimlikler verdik (ve cealnâ leküm fihâ meâyişe). Öyle iken, pek az şükrediyorsunuz.*" (7. A'râf 10. Ayrıca bk: 15. Hicr 20; 28. Kasas 58; 43. Zuhuf 32) âyeti bu durumu açıkça belirtmektedir. İnsanın, kendisine dökümü yapılamayacak kadar çok nimeti rızık olarak veren Allah'a şükretmesi gerekirken, tam aksi bir tavır sergileyerek *ilahî nimetlere karşı nankörlük etmesi ve zâlim olması*,⁸⁷ insan hayatındaki *iktisadî problem*⁸⁸ iki temel sebebidir. İnsanın nankörlüğü, doğal servetleri işletmeyi ihmal etmesi ve evrene karşı olumsuz bir tavır takınması; zâlimliği ise, ekonomik alanda dağıtım düzen-siz yapmasında somutlaşmaktadır.⁸⁸

Hem rızıkta bolluğun imâna bağlanmasını hem de Allah'ın hidayetinden yüz çevirmenin nızka daraltacağı ifade eden âyette: "*Şayet doğru yola girmiş olsalardı, denemek için onlara bol su içirdik. Kim Rabb'ini anmaktan yüz çevirirse, Rabb'i onu gittikçe artan bir azaba uğratar.*" (72. Cın 16-17) denilmektedir.

Konuyla ilgili âyetlerin *literal* okunuşundan rızıkta kısıtlama, Allah'ı zikirden yüz çevirmeye, nimetlere karşı nankörce davranmaya, şırmarmaya, zulmetmeye bağlanmıştır. Ayetler *literal* ve *parçaa* bir yaklaşımla okunduğunda böyle anlamlara ulaşılması kaçınılmazdır. Ancak âyetlere Kur'an bütünlüğü içerisinde yönelindiğinde âyetlerin böyle bir mâna ile yüklü olmadıkları anlaşılır. Esasen Kur'an'ın dünya hayatıyla ilgili en temel öğretilerinden birisi de, nesnel gerçekler karşısında bütün insanların eşitliği ilkesidir: "*Onların (itaat edenlerin) ve bunların (isyan edenlerin) her birine Rabb'inin başışından veririz. Rabb'inin başışı kesilmez.*" (17. İsrâ 20) ve "*İnsan için ancak çalışmasının karşılığı vardır.*" (53. Necm 39).

Kur'an, bu ilke gereği çalışmadan başka, dünyada huzurlu bir hayat yaşamak için gerekli birer etken olarak inanç ve ahlâkî davranışa da yer vermektedir. Ancak Kur'an'ın kendine özgü ifade biçimi çerçevesinde inanç ve ahlâkî davranışa sahip insanların huzurlu ve rahat bir hayat yaşayacağı ifade edilmektedir. Aslında bu durumun imânla bir ilişkisinin olmadığını şu âyet gayet açık bir şekilde ifade etmektedir: "*İbrahim: 'Rabb'im burasını güvenli bir yer kul, halkından Allah'a ve âhiret gününe inananları ürünlerle besle' demişti. Allah da: 'İnkâr edenin de az bir süre geçimini sağlar, sonra da onu ateşin azabına uğratarım. Varılacak ne kötü bir yerdir orası!' demişti.*" (2. Bakara 126).

Hz. İbrahim eşi Sare'yi yatıştırmak için Mısırlı cariyesi Hâcer'i ve ondan olan çocuğu Hz. İsmail'i

⁸⁵ Bu yorumlar için örneğin bk: Taberî, VIII, 470-472; Mâverî, III, 431.

⁸⁶ İbn Kesîr, V, 316. Ayrıca bk: Taberî, VIII, 471; Kurtubî, XI, 171-172.

⁸⁷ 14. İbrahim 34.

⁸⁸ es-Sadr, Muhammed Bakır, *İslâm Ekonomi Doktrini*, (trc. Mehmet Keskin-Sadettin Ergün), İstanbul 1980, s. 343-344, 664.

Kenan'dan getirip tanıma elverişsiz, kuru ve ıssız bir vadi olan Mekke'ye bırakmıştı. Böyle bir yeri güvenli kılmasını ve burada yaşayacak olanlardan "Allah'a ve âhiret gününe inananlar" için de çeşitli ürünlerle beslemesini Rabb'inden istemişti. Hemen fark edildiği gibi, Hz. İbrahim, duasında *rızk*ın yalnızca imân edenlere verilmesini istemiştir. Aslında Hz. İbrahim'i böyle dua etmeye sevkeden etkenin, 2. Bakara 124. âyetindeki "*Ahdime zâlimler nâil olamaz*" ifadesi olduğu belirtilmektedir. Bu âyete dayanıp, *rızık* meselesini de "imamet" ile kıyaslayarak ve mümin olanlara tahsis ederek dua etmiştir. Fakat âlemlerin Rabb'i ve Rezzâk'ı olan Allah, Hz. İbrahim'in duasındaki bu tahsisi uygun görmeyerek kafirlere de rızık vereceğini bildirmiştir. Çünkü, rızık mümini de kafiri de kapsayan dünyevî bir rahmet olup, iyileri de kötülere de içine almaktadır. Zira O, "*rahmeti ve şefkati kendisine ilke edinmiştir.*" (6. En'âm 12), "*Rahmetim her şeyi kuşatır.*" (7. A'râf 156) gibi âyetlerin de açıkça belirttiği gibi, kişiliği, kimliği, ahlâkî yapısı ne olursa olsun, bütün canlıların rızkının kendisine ait olduğunu haber vermiştir. Kafir olsun, mümin olsun yeryüzündeki bütün insanları rızıklandıran ve elde edecekleri rızkın sebeplerini hazırlayan ve sonuçta çalışana çalışmasının karşılığını mutlaka veren O'dur. Allah'ın evrene yerleştirdiği kanunları bulup çıkararak ve onlardan faydalanan kimselerin yaptıkları bu çalışmalara *inanç kimliği* gözetmeden tam karşılığını verir. Bu O'nun bir kanunudur.⁸⁹ Bu sebeple Kur'an'da: "*Hepsine, onlara (itaat edene) da bunlara (isyan edene) da Rabb'inin bağışından veririz. Rabb'inin bağışı kesilmez.*" (17. İsrâ 20) buyurularak Allah'ın kafiri-mümini, isyankarı-itaat edeni, kadını-erkeği, zengini-fakiri kısaca, bütün insanları rızıklandıracağı belirtilmektedir.⁹⁰ Allah'ın, müslim-gayrimüslim ayrımı yapmaksızın insanların hepsine ve diğer canlılara rızık vermesi O'nun rezzâk oluşundandır.⁹¹ Fakat kafire bol rızık vermesi bir *istidrâc* olabileceği gibi,⁹² mümin için de bir *denerme* vesilesi olabilir.⁹³

3. Rızkın Çalışmaya Bağlanması Meselesi:

Kur'an'a göre, hayatı devam ettirebilmek için çalışmak, geçim sağlama yollarını araştırmak, hem maddî bir zorunluluk hem de dinî bir görevdir. Kur'an'da, insanın rızkını elde etmek için çalışması gerektiğini, insana çalışmasının karşılığının verileceğini ve insanın dünyadan da nasibini unutmamasını emreden pek çok âyet vardır.⁹⁴ Bunlardan

en fazla ön plana çıkarılan âyetlerden birinde şöyle buyrulmaktadır: "*İnsana ancak çalıştığına karşılığı vardır.*"⁹⁵ Bu âyet, müfessirlerin çoğunluğu tarafından sadece âhirete yönelik eylemlerin karşılığının mutlaka verileceğine dair referans gösterilmekle birlikte,⁹⁶ bu âyette aslında insanın, manevî alanın yanı sıra maddî alanda da çalışmakla yükümlü olduğu, çaba ve gayretinin karşılığını mutlaka alacağı vurgulandığı kanaatindeyiz. Diğer bir ifadeyle bu âyet, insan çabasının mutlaka gerekli olduğunun ifadesidir. Nitekim İbn Haldûn da "... Şüphesiz Allah'tan başka taptıklarınız, size herhangi bir rızık verme gücüne sahip değildir. O halde rızık Allah katında arayın. O'na kulluk edin. O'na şükredin. Yalnız O'na döndürüleceksiniz." (29. Ankebût 17) âyetine dayanarak geçimini sağlamak için çalışmanın Allah'ın bir emri olduğunu hatırlatır.⁹⁷

Bu çabanın (*sa'y*) modern iktisattaki karşılığı "emek" kavramıdır. İktisadî hayatın temel elemanı olan emek, sadece kişinin ihtiyaçlarını gidermeye yönelik bir çaba olmayıp, aynı zamanda toplumsal üretimi ve huzuru da oluşturmaktadır. İnsanı evrene hükmetmeye görevli yapan Kur'an, insandaki üretici gücü yani emeği en yüce değer olarak görür. İnsanın bu emeği Kur'an'da genellikle "sâlih amel (yararlı iş)"⁹⁸ ve "kesb"⁹⁹ sözcükleriyle ifade edilir. İnsanın evren içindeki yerini, öncelikle onun imânı ve geniş mânasıyla üstün gayreti ve çabası yani, özellikle ahlâkî davranış olarak yorumlanabilen *amel* (eylem) ile daha çok maddî üretime yönelik olan *sa'y* (emek) belirler.¹⁰⁰ Dolayısıyla insanın hem sorumluluğunu gerçekleştiren hem de değerini belirleyen onun çabası yani emeğidir: "*Kim inanarak yararlı işler yaparsa onun çabası asla inkar edilmez. Biz onun (yaptığını) yazarız.*" (21. Enbiyâ 94).

Allah'ın lütfundan insanların paylarını aramaları gerektiğini ifade eden âyetlerin birinde şöyle denilmektedir: "*Rahmetinden dolayı sizin için geceyi ve gündüzü (O) yarattı ki, gecede dinlenesiniz ve (gündüzün) O'nun lütfundan (nasibinizi) arayasınız da belki böylece şükredersiniz.*"¹⁰¹ Bu ve benzeri âyetlerde, insanın emrine ve hizmetine sunulan evrende stok halde bulunan potansiyel verimi (rızık) insanların, arayıp işler hale getirmesi gerektiği vur-

⁸⁹ Yeniçeri, s. 135.

⁹⁰ Zemaşeri, II, 656; Râzi, VII, 319; Kurtubî, X, 154; Sâbûnî, II, 155.

⁹¹ Bk: 15. Hicr 20. Allah'ın 'Rezzâk' ismi/sıfatıyla ilgili için bk: Yıldırım, Suad, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, İstanbul 1987, s. 238-241.

⁹² 3. Al-i İmrân 178.

⁹³ 27. Neml 40.

⁹⁴ Bk: 4. Nisâ 32; 17. İsrâ 12, 66; 27. Neml 86; 28. Kasas 73, 77; 30. Rûm 23, 46; 35. Fâtr 12; 45. Câsiye 12; 62. Cuma 10; 67. Mülk 15; 73. Müzzemmil 20 vb.

⁹⁵ 53. Necm 39.

⁹⁶ Bk: Zemaşeri, IV, 428; Râzi, X, 276; Beyzâvî, II, 442; Kurtubî, XVII, 75; İbn Kesir, V, 440-441; Alûsî, XIV, 65-67; Elmalılı, VII, 4609-4610.

⁹⁷ İbn Haldûn, II, 899-903.

⁹⁸ Bk: 3. Al-i İmrân 57; 195; 18. Kehf 30; 21. Enbiyâ 94; 41. Fussilet 8 vb.

⁹⁹ Bk: 2. Bakara 202, 267; 4. Nisâ 32; 111. Mesed 2 vb.

¹⁰⁰ Debbağoğlu, Ahmet, *İslam İktisadına Giriş*, İstanbul 1979, s. 263-264.

¹⁰¹ 28. Kasas 73. Benzer ifadeler için ayrıca bk: 2. Bakara 198; 16. Nahl 14; 17. İsrâ 12, 66; 28. Kasas 77 vb.

güldüğü inancındayız. Çünkü insanın çaba ve emeği, evrende var olan potansiyel verimi açığa çıkarıp, çoğaltacak ve kullanıma uygun hale getirecek güçtedir. İnsanlar hayatlarını sürdürebilmek için evrenden faydalanmak zorundadır. Yer yüzünün ve denizlerin kısaca evrenin derinlikleri insan için her türlü nimetlerle doludur.¹⁰² Bu nedenle olsa gerek, Allah pek çok âyette: "Allah'ın lütfundan (rızkanı, payınızı) arayınız." anlamına gelebilecek ifade kullanılmaktadır.¹⁰³ Kısaca, bu âyetlerin genel temasından insanın, gıda maddelerini, sanayii hammaddelelerini ve enerji kaynaklarını bünyesinde barındıran evreni en akılcı bir şekilde işleminin gerekli olduğunun ip uçlarını verdiğini düşünüyoruz.

Yukarıdaki ilk iki maddede görüldüğü gibi, rızka ilişkin âyetler bir şekilde imân, amel ve ahlâk gibi dinin en temel unsurları ile ilişkilendirilmiştir. Aslında, insanların rızıklarının bolluk veya darlığı kimlik, kişilik ve ahlâkî davranışlarından ötürü değil, çalışmalarının karşılığının Allah tarafından verildiğinden dolayıdır. İnsanın gayretleri ve tekniği kullanması ile bunların sebep olacağı farklılığın arasındaki determinasyon ise, kuru bir yasallığa değil, Allah'ın belirlediği yasalara (*sünnetullahı*) bağlıdır. Dolayısıyla, Allah sadece rızka dağıtan bir varlık değil, aynı zamanda rızka verilmesinde bir taraf durumundadır. Allah ile insanın rızka hususundaki ilişkisi tamamen ahlâkî ilke ve çabalara dayanmaktadır. Zira Allah, rızka konusunda nasıl davranacağına dair ilkeler koymuş ve bu davranış tarzını (*sünnetullahı*) değiştirmeyeceğine dair kendisine ve insanlara söz vermiştir. Hiçbir istisna olmadan bütün bir insanlık, Allah'ın bu yasalarına göre rızklanmaktadır.

Özetle, rızka bolluğunun imâna bağlanması, aslında imânın gereği olan ve rızka-nimet kullanımıyla ilgili kuralları yerine getirmeyi içermektedir. Sözelimi, imânın gereği olarak toplumları helake sürükleyen rüşvete meydan vermemek, faizi ortadan kaldırmak,¹⁰⁴ hırsızlık ve haksızlıkla mal kazanmayı terk etmek ve israf etmemek gibi İslâm'ın öngördüğü bir iktisadî hayatın maddî-manevî huzur ve refah getireceği vurgulanmaktadır.

IV. Rızka-Helâk İlişkisi

Kur'an'da helak konusu daha ziyade toplumların tarih sahnesinden silinmeleri bağlamında gündeme getirilmektedir. Kur'an, toplumların doğuşunu, ayakta kalış süreçlerini ve yok oluş sebeplerini kendine özgü bir ifade tarzı ile anlatır. Toplumların

yıkılışının söz konusu edildiği âyet pasajlarında Kur'an, Hz. Peygamber ve ilk hitap çevresinden başlamak üzere, bütün zamanların insanlarına seslenmekte ve helak edilen toplumların araştırılmasını ve onların tarih sahnesinden silinişine neden olan etkenlerin tespit edilerek, gerekli derslerin alınması, tarihin acı deneyimlerinin tekrar etmemesini istemektedir. Kısaca Kur'an, toplumları, hangi değerlerin bozulma, çürüme ve yok olmaya götürdüğünün iyice tespit edilip değerlendirilmesi gerektiğini salık vermektedir.

Kur'an, helâk edilmeyi hak eden toplumların yok oluşlarını ifade ederken çeşitli kavramlar kullanmıştır. Bu kavramlar, toplumların sosyal davranışları ve hak ettikleri ceza ile ilişkili olarak seçilmişlerdir.¹⁰⁵

Kur'an'da toplumları helâke sürükleyen temel etkenleri sistematiğe ederek söyleyecek olursak bunları; *itikadî, ahlâkî, siyasî* ve *sosyo-ekonomik* olmak üzere dört ana kategoride ele alındığını söyleyebiliriz.¹⁰⁶ Ancak, şu hususu da belirtmek istiyoruz: Allah'ın toplumları helake uğratmasında veya bir toplumun yerine bir başkasını getirmesinde sorumluluğu *insana* vermektedir. Çünkü, insanlar kendi hür iradeleriyle çöküş şartlarını ve nedenlerini oluşturduktan sonra, Allah yasa gereği çöküşü gerçekleştirmektedir. Bir başka ifadeyle çöküşün asıl sebebi *insandır*.

Kur'an, ele aldığı bütün meselelerde olduğu gibi, toplumların çöküş nedenlerini de ele alırken olaylara bütüncül yaklaşmaktadır. Bir başka ifadeyle, *itikadî, ahlâkî, siyasî* ve *sosyo-ekonomik* nedenleri ayrı ayrı ele almamaktadır. Bütün nedenleri birbirleriyle ilintili olarak ele almakta ve *dinî-ahlâkî* bir bakış açısıyla sunmaktadır. Kur'an fizikî olayları bile bu açıdan ele almaktadır. Dolayısıyla Kur'an'ın bu özelliği iyi bilinmeden olayları ve anlatılanları doğru anlamak mümkün ol(a)maz.

İslâm iktisadî, iktisat alanındaki ahlâkî ilkelerin bir gerçekleşmesidir. Kur'an'ın iktisat anlayışında önemli olan, toplumdaki fertler arasında dengelerin korunabilmesidir. Bu dengenin ise ahlâkî bir öz ve ruhla gerçekleşebileceği herkesçe bilinmektedir. Kur'an, iktisadî hayattan bahsederken bir takım ahlâkî ilkeleri ön plana çıkarmaktadır. Bu ahlâkî ilkelere sadakatle bağlı kalınmaması durumunda toplumun sosyal dengesi zengin güçlülerin lehine bozulur, maddî refah belli bir kesimde yoğunlaşır,

¹⁰² İktisadî faaliyetin insan hayatındaki yeri için bk: Kozak, s. 32-37.

¹⁰³ Bk: 2. Bakara 198; 16. Nahl 14; 17. İsrâ 12, 66; 28. Kasas 73, 77; 30. Rûm 23, 46; 35. Fâhr 12; 45. Câsiye 12; 62. Cuma 10; 67. Mülk 15; 73. Müzzemmil 20 vb.

¹⁰⁴ İktisadî ve sosyal açıdan faizin toplum üzerindeki etkisi ile ilgili bir değerlendirme için bkz: Orman, Sabri, "Kur'an ve İktisat", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları II*, İstanbul 2001, s. 245-258.

¹⁰⁵ Daha geniş bilgi için bk: Cebeci, Lütfullah, "Kur'an Sosyolojisi", *İslâmî Araştırmalar I*, Ankara 1987, sayı: 3, s. 20. Kur'an'da helak anlamını ifade eden fiiller hakkında bilgi, analiz ve değerlendirmeler için bk: Pazarbaşı, Erdoğan, *Kur'an ve Medeniyet*, İstanbul 1996, s. 251-270; Okumuş, Ejder, *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*, İstanbul 1995, s. 95-97.

¹⁰⁶ Kur'an'a göre toplumları yıkılışa götüren temel etkenlerle ilgili geniş bilgi için bk: Pazarbaşı, s. 297-332; Okumuş, s. 111-195. Ayrıca bk: Özsoy, s. 142.

ekonomide tekelleşme olur; toplum uç zengin ve uç fakir olarak iki sınıfa bölünebilir. Ve sonuçta büyük sosyal problemler; çözümlenemeyen, sapma, yabancılaşma, zulüm, kayırma, rüşvet vb. olumsuz şart ve durumlar meydana gelebilir. Bütün bunlar ise toplumsal çöküşün zemin hazırlayan etkenlerdir. Kur'an, bu şekilde iktisadî hayatın ahlâkî ilkelerine uymayıp da helak edilen toplumların örnekleriyle doludur. Bu örneklerde, bazı toplumların Allah'ın verdiği bunca rızka şükredecekleri yerde, *nankörlük* ederek helak sürecine girip, yok edildikleri vurgulanmaktadır.

Bu durum, Kur'an'da: *"Allah, size, güven ve huzur içinde olan, her yandan rızık kendisine bolca gelen, sonra Allah'ın nimetini inkar eden ve bu yaptıklarından dolayı, Allah'ın açlık ve korku acısını tattığı bir kenti örnek vermektedir. Andolsun, onlara içlerinden bir elçi gelmiş ve onu yalanlamışlardı. Onlar haksızlık yaparken azap onları yakaladı."* (16. Nahl 112-113) şeklinde dile getirilmektedir. Bu âyetlerde Allah'ın insana verdiği hesapsız rızık ve nimetlere karşı bilinçli ya da kasıtlı nankörlüğün uzun vadede ve bir bütün olarak toplumsal hayatın karmaşık dokusu içinde dönüp dolaşıp eninde sonunda insanların başına sadece âhirette değil, bu dünyada da korkunç sonuçlar açacağını göstermektedir. Nitekim Kur'an'da anlatılan helak kıssaları bu gerçeği ifade etmektedirler. Bu dünyada hiçbir toplum köklerini ahlâkî ölçütlere dayandırmadıkça, güvenlik ve refah içinde yaşamayı umamayacağı ilkesine atıfta bulunulmaktadır.

Nimete ve nimeti verene karşı takınılan şımarık tavrın da toplumları helake sürüklediğini yine Kur'an'dan öğrenmekteyiz. Çöküş sürecine giren bir toplumda, aşırı konfor ve lükse düşkünlük, yaygın ve hâkim bir hayat anlayışı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, gitgide manevî denetim mekanizmalarını devre dışı bırakarak, toplumsal disiplinin gevşemesi sonucunu doğurmaktadır. Böyle bir atmosfer, toplumu değer kargaşasına götürmekte, rahatlık ve konforu elde etme, tek hedef olarak görüldüğü ve gösterildiği için, toplumu ayakta tutan *adalet* ilkesi zedelemekte ve haksızlık onun yerine geçirmektedir.

Bir toplumda *ekonomik gücün*, bütünüyle şımarık insanların tekeline girmesiyle toplumun sosyal dengeleri bozulmakta ve sonuçta insanlar arasında düşmanlıklar ortaya çıkmaktadır. Bu duruma maddî gücü ellerinde bulunanların gösteriş, şımarıklık, haksızlık, taşkınlık gibi olumsuz davranış tarzları da eklenince toplum yok oluş sürecine girmektedir. Bu süreç içinde *ekonomik gücü* elinde bulunduran şımarıkların olumsuz davranışları, tabiri caizse bardağı taşıran son damla olmakta ve helak olayı devreye girmektedir. Bu şımarık insanların en önemli niteliği, mal ve servet biriktirerek aşırı oranda nimete boğulmaları, kibirlenme ve cimrilikleri

nedeniyle de ihtiyaç sahibi kişilere infâk etmemeleri, iktisadî gücü tekellerine almaları ve mallarının bir kısmını "üzerlerine hakları olan" (51. Zâriyât 19; 70. Meâric 24-25) toplumun fakirlerine dağıtmamaları, doğal olan arz ve talep dengelerini bozmaları, aşırı üretim ve tüketim yapmaları, saçıp-savuran kimseler olmaları ve istedikleri gibi sınırsızca zevk ve sefa sürmeleridir. Oysa Kur'an, toplumda refahın tekelleşmesinden değil, yaygınlaştırılmasından yanadır: *"...Malların sadece sizden zenginler arasında elden ele dolaşan (bir servet) olmaması için..."* (59. Haşr 7). Bu âyet İslam'ın iktisadî alanındaki önemli ahlâkî ilkelerinden birini oluşturmaktadır.

Kur'an, insanlık tarihinin her döneminde, şımarıkların benzer tavırlar sergilediklerinden bahsetmekte ve bunun da, toplumu helake sürükleyen bir etken olduğuna: *"Nimet ve refaha karşı nankörlük eden nice kasabaları yok etmişizdir. İşte yerleri! Kendilerinden sonra pek az kimseler oturabilmiştir. Onlara Biz vâris olmuşuzdur. Rabb'in kasabaların halkını, onlara âyetlerimizi okuyacak bir peygamber göndermedikçe yok etmiş değildir. Zaten Biz yalnız halkı zâlim olan kasabaları yok etmişizdir."* (28. Kasas 58-59) ifadeleriyle açıkça işaret etmektedir.

Bir toplumun yok oluş sürecine girmesinde, *ekonomik gücü* tekellerinde bulunduran bu şımarık insanlar (*mütrefler*) büyük bir rol oynamaktadır. Bu kişiler, varlıkları nedeniyle toplumun şımarık insanlarıdır. Bu şımarık varlıkların aşırılıkları, kendilerinin yaşam biçimini gözlemleyip, onlar gibi olmaya çalışan, maddî yönden toplumun alt kesimi tarafından takip edilerek, onlara karşı kin, nefret, hased ve düşmanlığın iyice belirmesi üzerine toplumda dengelerin alt üst olmasına zemin hazırlamaktadır. Artık toplum helake doğru yol almaktadır. Çünkü toplumun üst kesiminde başlayan ahlâkî çözümlenme ve başına buyrukluk, özellikle toplumdan yeterli bir tepki de gelmezse toplumun her tarafına yayılır ve böylece toplumun yıkılmasına neden olur.¹⁰⁷ Bu husus: *"Biz bir ülkeyi (karye) yok etmek istediğimizde, oranın şımarık varlıklarına (mütref) emrederiz, onlar da orada yoldan çıkarlar. Artık orası hakkında söz gerçekleşmiş olur ve Biz de o ülkeyi darmadağın ederiz."* (17. İsrâ 16) âyetinde de gayet açık bir biçimde dile getirilmektedir. Ayette geçen "mütref" kelimesi, 'kolaylığı ve konforu seven' anlamında yorumlanmış ve bunların, Allah'ın kendilerine maddî ihsanı bolca verdiği, zenginlik ve bolluk verdiği kimseler olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁸ Toplumun yok oluşuna sebep olan en önemli etkenler ise bu şımarık varlıklı kişilerin başını çektiği dünya hayatına düşkünlük, cimrilik, infâk etmemek, fâsklık, kâfirlik, zâlimlik,

¹⁰⁷ Bk: Şimşek, Sait, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, İstanbul 1993, s. 89.

¹⁰⁸ Râzî, VII, 314

kibirlik, nankörlük, bozgunculuk, müşriklik, azgınlık, şımarıklık, israf, meseleleri bütün boyutlarıyla düşünememe, Allah'ın âyetleriyle mücadele etme ve onları etkisiz hale getirme çabaları, atalara uyma ve haddi aşma gibi unsurlardır.¹⁰⁹ Onların bu ahlâkî olmayan tutum ve davranışlarının toplumun hemen her kesiminde taban bulmasıdır.¹¹⁰

Bu âyette vurgulanan asıl husus, toplumun *ekonomik gücünün* belli bir kesimin tekelinde toplanmasının sonuçta sosyal dengesizliklerin, toplumun bölünüp, parçalanmasını ortaya çıkaracak bir faktör olduğudur. Ancak âyetteki "*emernâ mutrefihâ*" ibaresine kimi müfessirlerce yüklenen yanlış anlam nedeniyle, âyet "toplumu yok oluşturan şartın bizzat Allah tarafından hazırlatıldığı" şeklinde anlaşılabilmiş ve Kur'an bütünlüğüne açıkça aykırı olan bu anlayışın giderilmesi için zorlama yorumlara gidilmiştir.¹¹¹ Ayetin yanlış yorumlanmasının en önemli nedenlerinden biri âyette "*erahnâ=istedik*" fiilinin bulunmasıdır. Bu fiil, Allah için söz konusu edildiğinde, nesnel bir gerçekliğin ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani, Allah'ın toplumları helak etmesine ilişkin iradesi, bu husustaki yasayı belirler. Kur'an'ın tarihle ilgili olarak kullandığı *kavî* ve *kelime* ise, söz konusu iradenin Allah tarafından sözlü ifadesini betimlemektedir.¹¹² Kur'an'da zaman zaman bu kelimelerle anlatılan tarih yasası, burada ilâhî irade olarak anlatılmıştır.¹¹³

Özetle, bu âyette ilahî kanundan (*sünnetullah*) söz edilmekte ve bu ilahî kanuna uyup uymamada insan, sonucuna katlanmak şartıyla serbest bırakılmıştır. Ancak, insan bu konuda da başıboş bırakılmamış, peygamberin getirdiği ilahî mesajlarla desteklenmiştir.

Konumuz açısından çarpıcı bir örnek de Rabb'lerinin kendilerine lütfettiği bunca refaha, rızka ve nimete şükretmeyip, azgınlık eden, şımaran ve nankörlük eden Sebe'lilere gönderilen *Arîm selkî*dir. Olay Kur'an'da şöyle anlatılmaktadır: "*Sebe (halkı) için oturdukları bölgede bir işaret vardı; 'Rabb'inizin rızkından yiyin ve ona şükredin, işte temiz bir yurt ve bağışlayıcı bir Rabb' (diyen) sağlı sollu iki bahçe... Ama onlar yüz çevirdiler, bu yüzden biz de üzerlerine Arîm selini gönderdik...*" (34. Sebe 15-16).

¹⁰⁹ 11. Hüd 116; 17. İsrâ 16; 21. Enbiyâ 11-14, 23. Müminün 33-38, 64-67; 28. Kasas 76-83; 29. Ankebût 39-40; 34. Sebe 34-39; 40. Câfir 24-25; 43. Zuhuruf 23-25; 56. Vakva 41-46 vb.

¹¹⁰ Erdoğan, s. 319.

¹¹¹ Bu tartışmalar ve anlamlar için bk: Taberî, VIII, 51-53; Râzî, VII, 314-316; İbn Kesir, V, 58. İbn Haldun'un bu âyetin yorumu için ayrıca bk: Kozak, s. 192 vd.

¹¹² 10. Yunus 19, 33, 96; 11. Hüd 110, 119; 20. Tâhâ 129; 39. Zümer 19, 71; 40. Câfir 6; 41. Fussilet 45; 42. Şurâ 14.

¹¹³ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1988, V, 207; Özsoy, s. 173.

Kur'an'ın anlattığı bu olaydan, insanın önce iç âlemini bozmaya başladığını, ardından dış âlemini yani çevresini, havasını, iklimini ve sosyal yapısını bozduğu sonucunu çıkartabiliriz. Zira zâlim ve bozguncu insan çevresi için felaket nedenidir. Burada anlatılan Sebe halkının içinde bulunduğu ahlâkî olumsuzluğun ulaştığı boyuttur. Oysa onların yapması gereken, Allah'ın verdiği nimetlerden yiyip, şükretmeleriydi. Fakat böyle yapmayı, nimete nankörlük edince helak sürecine girilmiş oldu. Kısaca, Sebe'nin çöküş kssası, insanların Allah'a karşı sürekli nankörlüğü ile de yakından alakalıdır. Üstelik Sebe halkı umursamazlıkta ilk değildir: "*İnsana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirip (irâd) yan çizer...*" (17. İsrâ 83. Ayrıca bk: 41. Fussilet 51).

İnsanların bol rızık ve zenginlik karşısında azıp taşkınlık etme eğiliminde olduğunu haber veren Kur'an,¹¹⁴ zenginlerin sebep olduğu ihmalkarlığın, toplumların çöküşü için temel bir etken olduğunu vurgulamaktadır.¹¹⁵ Yani, toplumların çöküşünün temel nedeni bolluğun veya zenginliğin bizzat kendisi değil, bunlardan kaynaklanan ruhî dengesizliktir. Eğer toplum, ahlâkî ve toplumsal düzensizlik, haksızlık ve olumsuzlukları denetleyen ahlâkî değerleri ve ölçütleri yitirmeden bolluk içinde yaşayabilse, refahın kötü ve istenilmeyen sonuçlarından kurtulabilir. Kur'an, bir toplumun ahlâken çökmesi ile refah ve zenginliğin de gideceğini ısrarla belirtir. Çünkü toplum onun çağrısına uyduğu sürece refah içinde olabilir: "*Eğer bu kasabaların halkı inanıp takva sahibi olsalardı, onlara göğün ve yerin bolluklarını açardık. Ama yalanladılar; Biz de kazanmış olduklarına karşılık onları yakalayiverdik.*" (7. A'râf 96).

Bir takım değişmeyen ahlâkî gerçeklere sırt çevirerek yaşayan toplumun başına gelmesi kaçınılmaz azabın ya da felaketin son tahlilde toplumun kendi kendini helake sürüklemesinden ibaret olduğu gerçeğidir. Ayette, Allah'ın "*kazanmış olduklarına karşılık onları yakalaması*"nın gerçek anlamı da budur. Bu âyet de göstermektedir ki, imân ve amelde bir gevşeme olmadıkça ruhî açıdan dengeli bir hayata sahip ve ahlâkî açıdan sağlıklı bir toplumda refah ve bolluk bir arada bulunabilir.¹¹⁶

Ayrıca Kur'an, rızık kaynaklarının bozulmasını (*fesat*) da insanların yapıp-etmelerinin bir sonucu olduğuna dikkat çeker: "*Karada ve denizde bozgun (fesat), insanların bizzat kendi elleriyle yaptıkları yüzünden çıkar; Allah da belki dönerler diye, yaptıklarının bir kısmını kendilerine tattırır.*" (30. Rûm 41).

Bu âyet, günümüzün en önemli sorunlarından

¹¹⁴ 42. Şurâ 27.

¹¹⁵ Örneğin bk: 89. Fecr 15-20.

¹¹⁶ Siddikî, Mazharuddin, *Kur'an'da Tarih Kavramı*, (trc. Süleyman Kalkan), İstanbul 1990, s. 42.

olan "çevre sorununa" atıfta bulunmaktadır. Ayet, doğal çevredeki yoğun çürüme ve tahribatın, "insanın kendi yapıp-ettiklerinin bir sonucu", yani insanın, kendi kendini tahrip eden, teknolojik gelişmelerin ekolojik felaketlerle karşı karşıya getiren, sözüm ona dünya barışını sağlama adına, çılgınca faaliyetlerin bir sonucu olarak öngörmektedir.¹¹⁷ Kısaca, insanlık, insanın doğasına aykırı olan yapay bir yaşayışın içine gir(dir)ilerek bütün yoğunluk *iktisadî büyümeye* yönlendirilmiştir. Bunun yanında sağlıklı ve çarpık şehirleşme, hava kirliliği ve bunlar gibi daha pek çok olumsuzluklar yüzünden *rızık kaynakları* tükenmeye doğru hızla gitmektedir. Bize göre bu durumun başta gelen çarelerinden biri, Kur'an'ın bütün insanlara hitaben yaptığı "Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın!" evrensel çağrısına kulak vererek, insanın, bütün evrenin Yaratacısı'na, kendisine ve çevresine karşı hukukî ve ahlâkî sorumluluğun bilinciyle hareket etmesidir.

Bol *rızık* ve nimetin, insanın fıtratındaki nimet verene karşı şükran duygusu gereği, saygıya, sevgiye, dolayısıyla şükre sebep olacağı yerde, bazılarında tam tersi bir ahlâkî davranışa yani, nimet verene karşı nankörlüğe, kısaca Allah'ı unutmaya kadar götürdüğü de tarihî bir gerçektir. İşte böylelerinin şiddetli ilâhî tehditlere ve nihayet helake sürüklendiklerini ve sürükleneceklerini Kur'an'dan öğrenmekteyiz: "*Kendilerine hatırlatılan şeyi unuttuklarında, her şeyin kapısını onlara açtık. Kendilerine verilenlerle sevinç içinde oldukları sırada, ansızın onları yakalayverdik, onlar da bütün ümitlerini yitirdiler.*"¹¹⁸

Toplumların helak edilmeleri konusu işlenirken Allah, toplumların yükselme ve düşmelerini idare eden kanunlara uygun hareket etmekten başka bir şey yapmamaktadır: "*Bir topluluk kendi durumlarını değiştirmedikçe Allah onların durumlarını değiştirmez.*" (13. Ra'd 11. Ayrıca bk: 8: Enfâl 53). Manevî âlemde olduğu gibi maddî âlemde de Allah, yüce boyut olduğu için bir anlamda dinin söylediği her şey Allah tarafından bizzat yerine getirilmektedir. Fakat insan ne yaparsa kendisine yapar ve kendisi için yapar ve her yaptığından sorumlu olur.

Sonuç

Kur'an'ın en önemli niteliklerinden biri, madde ile mânâyı, dünya ile âhireti birbirinden ayırmasıdır. O, sadece madde için mânânın veya sırf mânâ için maddenin terk edilmesini istemediği gibi, dünya için âhireti, âhiret için de dünyanın terk edilmesini istememektedir. Bu tavrıyla Kur'an, birbirinden kopuk madde-mânâ ilişkisini tanımamaktadır. Kur'an, her konuda olduğu gibi, iktisadî hayatın en başat konularından olan "rızık" hususunu ele alırken de aynı yöntemi izlemektedir. Dolayısıyla Kur'an bütün kavramları dinî-ahlâkî bir bakış açısıyla sunmaktadır.

Kur'an'ın ifade biçimine göre, madde ve mânâ âleminin ve bütün olayların gerisinde mutlak irade ve güç sahibi olarak Allah vardır. Yani, mutlak mânâda her şeyi yapıp-eden Allah'tır. Buna göre, hidâyete erdiren, dalâlete düşüren, ödüllendiren ve cezalandıran O olduğu gibi, insanlara *rızık* veren, dilediğine bir ölçüye göre veren, dilediğine daraltan, dilediğini zengin ve fakir yapan, *rızık* paylaştıran da O'dur. Fakat âyetler, Kur'an bütünlüğü esas alınarak okunacak olduğunda, insanların kimliğine bakılmaksızın, insana ancak çalıştığına karşılığının verileceği açıkça anlaşılacaktır. Bir başka ifadeyle rızık az ya da çok olması, insanın psikolojik, sosyo-ekonomik, kültürel, fizikî ve coğrafi gibi etkenlerin yanında yeterince çaba gösterip göstermemesinin bir sonucudur. Kısacası, rızık, çokluğu ya da azlığı imânî olup-olmamakla birebir ilişki için olmayıp, tamamen insanın üretkenliği ve emeğinin bir sonucudur.

İnsanların bir takım değişmeyen ahlâkî gerçeklere sırt çevirerek yaşamaları sonucunda başlarına gelmesi kaçınılmaz azabın ya da felaketin son tahlilde insanların kendi kendilerini helake sürüklemesinden ibarettir.

Kur'an'ın "Allah merkezli" ve "anlam kazandırıcı" üslubu bir ifade özelliği olarak görülmedikçe, insan tamamen pasif ve rüzgarın önünde oraya buraya savrulan bir varlık olarak görülmekten kurtulunamaz. Bu da hem insanın yeryüzünde "halife" olması gerçeğine hem de evrenin ve eşyanın kendisi için yaratıldığı, emrine ve hizmetine sunulduğunu ifade eden âyetlere ters düşmüş olacağından, Allah'a ve O'nun sözlü hitabına iftira edilmiş anlamına gelecektir.

¹¹⁷ Daha geniş bilgi için bk: Esed, II, 828-829 (39. dipnot). Benzeri bir yorum için bk: Coşkun, *agt.*, s. 35-36.

¹¹⁸ 6. En'âm 44. Ayrıca bk: 10. Yûnus 93; 16. Nahl 112; 56. Vâka 82.